

Pajorin Klára

Aragóniai Beatrix szerepe Mátyás király irodalmi mecénatúrájában

Antonio Bonfini a *Rerum Ungaricarum decades*ban, mely évszázadokon át meghatározta a magyar történelemről és a magyar reneszánszról szóló nemzetközi és magyarországi ismereteket, arról tudósít, hogy a budai királyi udvar gyakorlatilag Mátyás király felesége, Aragóniai Beatrix befolyásának és kezdeményezőkétségének köszönhetően reneszánsz műveltségét.¹ A külföldiek ezt általában komolyan vették, a magyarok közül viszont sokan elhallgatták vagy túlzásnak vélték, Balogh Jolán pedig, akinek mindmáig a legtöbb adatot köszönhetjük Mátyásról és koráról, egyenesen tévhitnek nevezte. Bár méltányolta a királyné diósgyőri és óbudai építkezéseit, itáliai vásárlásait és az udvar szellemi életében betöltött szerepét, továbbá a neki írt és ajánlott műveket, úgy látta, hogy Beatrix komoly tevékenységet csak a zenei élet megszervezésében fejtett ki.² Beatrixról azóta is kevés szó esett, vagy ha igen, akkor tevékenységének megítélése távol állt attól, amelyet monográfusa, Berzeviczy Albert a maga sine ira et studio szemléletével képviselt.³ Mikó Árpád, annak tudatában, hogy „az észre sem vett előítéletektől a legnehezebb megszabadulni”,⁴ Beatrix kultúrátámogatásáról perújrafelvételt kezdeményezett. Felvázolva magyarországi elutasításának tényét, okait és időrendjét, tanulmányozni kezdte mecénatúráját, és rámutatott arra, hogy a királyné az esztergomi reneszánsz kultúrában meghatározó szerepet játszott, és a budai reneszánsz építkezésekhez is volt köze.⁵ Mikó vizsgálódásai az utóbbi évtizedek magyar reneszánszkutatásában fontos lépést jelentenek, és kiindulópontul szolgálhatnak ahhoz, hogy Mátyás mecénatúrájáról egy tárgyilagosabb, a megrögzött sztereotípiáktól és elfogultságoktól mentes kép jöjjön létre. E célból az alábbiakban a királyi frigy létrejöttétől kezdve Mátyás haláláig a magyar irodalmi kapcsolatokat és Beatrix irodalmi mecénatúráját vesszük szemügyre.

Új hazájában – Bonfini beszámolója szerint – a királyné teljesen átalakította a magyar udvartartás rendjét, szokásait és etikettjét.⁶ Ebben a nápolyi fejedelmi udvarnak a példáját követte, amely pompája tekintetében felülmúlta Itália valamennyi fejedelemségét. A nápolyi udvari műveltség nemzetközi hírnevét – mint ismeretes – Beatrix nagyapja, Aragóniai Alfonso teremtette meg, aki mint kora több más fejedelmének, Mátyásnak is egyik eszményképe volt. Alfonso a Castel Nuovo építését Vitruvius művével a kezében személyesen felügyelte, nagy könyvtárat létesített, és kora legkiválóbb humanistáival vette magát körül. Szenvedélyes műgyűjtő volt, könyveken kívül táblaképeket, kámeákat, antik gemmákat, pénzeket és medálokat gyűjtött.⁷ Beatrix apja, I. Ferdinando/Ferrante is

¹ Vö., Antonius de BONFINIS, *Rerum Ungaricarum decades*, IV, ed. I. FÖGEL, B. IVÁNYI, L. JUHÁSZ (Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum, a továbbiakban BSMRAe), Bp., Egyetemi ny., 1941, 135.81.

² BALOGH Jolán, *A művészet Mátyás király udvarában*, Bp., Akadémiai Kiadó, 1966, I, 170, 4. jegyzet.

³ BERZEVICZY Albert, *Beatrix királyné (1457–1508). Történelmi élet- és korrajz*, Bp., MTA, 1908 (Magyar Történelmi Életrajzok).

⁴ MIKÓ Árpád, *Beatrix királyné = Hunyadi Mátyás, a király. Hagyomány és megújulás a királyi udvarban, 1458–1459*. Kiállítási katalógus, Bp., BTM, 2008, 251–253.

⁵ *Uo.*, 253.

⁶ BONFINIS, *Rerum Ungaricarum decades*, i. m., 135.83.

⁷ Armando PETRUCCI, *Biblioteca, libri, scritture nella Napoli aragonese = Le biblioteche nel mondo antico e medievale*, a cura di Guglielmo CAVALLLO, Roma–Bari, Laterza, 1988, 192–195; Concetta BIANCA, *Alla corte di Napoli: Alfonso, libri e umanisti = Il libro a corte*, a cura di Amedeo QUONDAM, Roma, Bulzoni, 1994, 177; Thomas HAFFNER, *Die Bibliothek des Kardinals Giovanni d'Aragona (1456-1485)*, Wiesbaden, Ludwig Reichert, 1997, 31–33; Gemma COLESANTI, *V. Alfonz és a nápolyi Aragón királyság = Királyné messzi*

nélkülözhetetlennek tartotta a műveltséget. Beatrixnak kislány korában latin grammatika-könyvet adott a kezébe, Vergiliust és Cicero-kódexeket ajándékozott, és elérte, hogy lánya ne csak szép és erényes, hanem az irodalomban és tudományban is járatos legyen.⁸ Beatrixt mind a kortársak, mind a kései utókor a XV. század legkiválóbb tudós hölgyei között említették.⁹ Kitűnően szónokolt és csevegett latinul, és Galeotto Marzio szerint azonnal, valamint bőségesen idézte az ókori latin auktorokat a mindennapi beszédben.¹⁰ Bonfini a *Symposion*jában a férfiakkal egyenrangú partnerként, mintegy filozófusként és teológusként ábrázolta, de más humanisták is dicsérték műveltségét.

Az irodalom szeretetét Beatrix a szülői házból hozta magával. A könyv az uralkodói reprezentációnak fontos kelléke volt, amely a királynénak köszönhetően jelent meg a budai majolika padlócsempéken és máshol – pl. a Corvina könyvtár kódexeiben – található emblémákon. Ezt a műfajt Budán korábban nem ismerték.¹¹ Megalkotásukhoz az Aragóniai-emblémák jelentették a mintaképet vagy az átvételi lehetőséget.¹² A Budán is ábrázolt nyitott könyv eredetileg Aragóniai Alfonso emblémája volt,¹³ családja tőle örökölte. A magyar udvarban ez az embléma beszédesen hirdette az uralkodó könyvek iránti szeretetét és irodalompártolói tevékenységét. Erről Marzio is megemlékezik, elbeszélve, hogy a szokásos újévi jutalomosztáskor Mátyás előhozattatta az ő műveit magukban foglaló kódexeket, és arannyal rakatta tele.¹⁴

Már a királyné érkezése is három neves itáliai humanista Magyarországgal való kapcsolatát segítette elő vagy erősítette. Ludovico Carbone Mátyást dicsőítő dialógusa keletkezésének (1475–1476 tájt) a háttérében Beatrix esküvője állhatott, melyet Nápolyban már 1474-ben megkötöttek, bár a szerző azt írja, hogy elsősorban Ernuszt Zsigmond pécsi püspöknek és ferrarai tanítványainak Mátyás-dicséretei hatására írta meg a művét.¹⁵ A fejedelem, Ercole d'Este és felesége, Eleonora is bátoríthatta őt, akik Mátyással sógorságba kerültek. Közvetlenül Beatrix után érkezett Magyarországra Francesco Bandini, Marsilio Ficino barátja, a firenzei neoplatonikusok egykori fő simposionrendezője. 1476 végén Ferrarában Lorenzo de' Medici ügyeit képviselte, s magyarországi missziójára akkortájt kapott megbízást.¹⁶ Taddeo Ugoletto¹⁷ is Beatrixt követve érkezhetett Budára, ahol 1477-től

földről. *Magyarország és Katalónia a középkorban*, szerk. Ramon SAROBE, TÓTH Csaba, Bp., Magyar Nemzeti Múzeum, 2009, 413–415.

⁸ HAFFNER, *i. m.*, 35.

⁹ P. O. KRISTELLER, *Learned Women of Early Modern Italy: Humanists and University Scholars*, in UŐ, *Studies in Renaissance Thought and Letters*, Roma, Edizioni di Storia e Letteratura, 1985 (Storia e Letteratura, 166), 189.

¹⁰ Galeottus MARTIUS, *De egregie, sapienter, iocose dictis ac factis regis Mathiae*, ed. Ladislaus JUHÁSZ, Lipsiae, Teubner, 1934 (BSMRAe), 4, 24.

¹¹ MIKÓ, *i. m.*, 252.

¹² Uo., 251–252; BALLA Gabriella, *Beatrix hozománya = Az itáliai majolikaművészet és Mátyás király udvara*, kiállítási katalógus, szerk. BALLA Gabriella, Budapest, Iparművészeti Múzeum, 2008, 18–22; GYULAI Éva, *Hunyadi Mátyás emblémái a 16–17. századi emblémáskönyvekben = Publicationes Universitatis Miskolcensis, Sectio Philosophica, XIV, fasc. 2, Miskolc, Typ. Univ., 2009, 42–68.*

¹³ COLESANTI, *i. m.*, 413.

¹⁴ MARTIUS, *i. m.*, 22–23.

¹⁵ Ludovicus CARBO, *Dialogus de laudibus rebusque gestis regis Matthiae = Olaszországi XV. századbeli írónak Mátyás királyt dicsőítő művei*, ed. Jenő ÁBEL, Bp., MTA, 1890 (Irodalomtörténeti Emlékek, 2), II, 188.

¹⁶ Cesare VASOLI, *Bandini, Francesco = Dizionario Biografico degli Italiani*, a továbbiakban *DBI* (vol. 1–Roma, Enciclopedia italiana, 1960–), vol. 5, 709; Rózsa FEUER-TÓTH, *Art and Humanism in Hungary in the Age of Matthias Corvinus*, Bp., Akadémiai Kiadó, 1990 („Studia Humanitatis”, 8), 56–66, 136–138; Gábor HAJNÓCZI, *Un discepolo del Ficino a Buda*, Verbum, 1(1999), 13–20.

¹⁷ Fortunato RIZZI, *Un umanista ignorato Taddeo Ugoletto*, Aurea Parma, 1–2(1953), fasc. 1–2, 1–17, 79–90; Angelo CIAVARELLA, *Un editore ed umanista filologo Taddeo Ugoletto detto Della Rocca*, Archivio Storico per le Provincie Parmensi, s. 4, 9(1957) 133–173.

működött. Corvin János nevelőjeként ismerjük, de Beatrix érkezésekor Corvin még csak két éves volt, és bizonytalan jövőnek nézett elébe, így feltehetően Ugoletót nem az ő nevelésére hívták meg. Francesco d'Aragonát, Beatrix öccsét taníthatta, aki nyolc évet töltött Magyarországon. Francesco tizenöt éves korában, nővérével együtt érkezett Budára, abból a célból, hogy a katonai mesterséget a magyaroktól sajátítsa el. Nemcsak vitéséget tanult, hanem humanista műveltséget is, amelyből Itáliába visszatérve IV. Sixtus pápa előtt nápolyi követként adott ízelítőt.¹⁸

Bonfini elmondja, hogy Beatrix művészeket, mestereket, írókat, költőket, tudósokat hívatott új hazájába,¹⁹ jogászokat azonban nem említi. Juan Luis Vives jogtudományi munkája szerint Mátyás idejében Magyarországon hiányoztak a jogtudósok, s Beatrix hozta őket Nápolyból Budára. Mint Vives írja, ezután ott is, ahol addig béke és egyetértés uralkodott, pereskedtek az emberek és jogorvoslásokkal foglalkoztak, s ebből akkora kár keletkezett, hogy Mátyás a nápolyi jogászokat kizavarta országából.²⁰ Egyes tudósok Vives történetét úgy értelmezték, hogy Mátyás a római jogot készült bevezetni Magyarországon, mások viszont ezt cáfolták, és a beszámolóit légből kapottnak tekintették.²¹ Ellenérvként az is megjelent, hogy más adatok Vives történetét nem támasztják alá. Beatrix környezetéből egyébként csak egyetlen egy olasz nevű jogászt ismerünk (Justinianus Cavitelli). Ő valószínűleg azzal a személlyel azonos, aki 1483-ban az udvari bíróság egyik protonotariusi tisztségét töltötte be, majd a következő évben eltávozott az életből.²²

Ismeretes, hogy Beatrix nem mindig váltotta be a külföldről érkezettek reményeit. A poéták, a rétorok és a tanárok – írja Bonfini, aki maga is közéjük tartozott – jóval szegényebben tértek vissza hazájukba, mint ahogy Magyarországra érkeztek.²³ Más források viszont arról szólnak, hogy Budán nagy fizetésben, pazar ajándékokban részesültek. Igaz, az ajándékozás kegyét nem a felesége, hanem többnyire a király gyakorolta. Bonfini *Symposion*-jában a lakomán részt vevő szónokok teljesítményét Mátyás rendkívül gazdag ajándékokkal honorálta, csak a kigúnyolt Marzióét jutalmazta szerényen.²⁴ Bonfininak például jól fizetett felolvasói állást adott Beatrix mellett.²⁵ Ugolino Verinónak a verseskönyvéért, melyben egy Mátyás-panegürikosz is olvasható, lovakat, pénzt és kiváltságleveleket ajándékozott (1484 körül),²⁶ Francesco Cinzio Benincasa koszorús költő és diplomata pedig birtokadományban részesült.²⁷ Ugolino a verseskötete egyik költeményét *Beatrici reginae*

¹⁸ S. BERSARI, *Aragona, Francesco d'* = DBI, vol. 7., 694.

¹⁹ BONFINIS, *Rerum Ungaricarum decades*, i. m., 135.

²⁰ Io. Lodovici Vivis Valentini *De corruptis artibus*, Pars 3, liber 7, *De corrupto iure civili* = UŐ, *Opera*, Basileae, Nic. Episcopus iunior, 1555, I, 434–435; KAKUCSKA Mária, H., *Juan Luis Vives Mátyás királyról = Ab Uppsalia usque ad Debrecinum*, A Neolatin Tanulmányok Nemzetközi Társasága (IANLS) XIV. Nemzetközi Kongresszusa ... magyar előadónak dolgozatai ..., szerk. HAVAS László, TEGYEY Imre, Debrecen, Societas Neolatina Hungarica Sectio Debreceniensis, 2010, 33–44.

²¹ BALOGH, i. m., 682; CSÁSZÁR Mihály, *Az Accademia Istropolitana*, Pozsony, Eder, 1914, 88; György BÓNIS, *Einflüsse des römischen Rechts in Ungarn*, Mediolani, typis Giuffrè, 1964 (Ius Romanum Medii Aevi, Pars V, 10), 52–58.

²² BÓNIS, i. m., 54.

²³ BONFINIS, *Rerum Ungaricarum decades*, i. m., 135.86.

²⁴ Antonius BONFINIS, *Symposion de virginitate et pudicitia coniugali*, ed. Stephanus APRÓ, Bp., Egyetemi ny., 1943, 57.645; 58.659; 118.680–681.

²⁵ „nec parvo quidem Picentem rhetorem salario conduxit fausteque Beatrici legere” (BONFINIS, *Rerum Ungaricarum decades*, i. m., 143.182.

²⁶ *Olaszországi XV. századbeli íróknak Mátyás királyt dicsőítő művei*, i. m., XIV, 1. jegyzet.

²⁷ Benincasa, Francesco = DBI, 8, 523–525; Florio BÀNFI, *Cinzio Francesco Benincasa, umanista-diplomatico anconetano in Ungheria*, L'Europa Orientale, n. s. 18(1938), 166–178; UŐ, *Ancora Cinzio Francesco Benincasa*, L'Europa Orientale, n. s. 18(1938), 426–430; Ronald W. LIGHTBOWN, *Francesco Cinzio Benincasa*, Italian Studies, 19(1964), 28–55; *Matthias Corvinus und die Renaissance in Ungarn. Schallaburg '82*. Wien, Niederösterreichische Landesregierung, 1982, 116 sz., 229.

Pannoniae poetarum faultrici címezte, s azt írta, hogy a királyné mindig kedvelte a költőket.²⁸ Ez igaz lehetett, sőt úgy tűnik, a királyné előnyben részesítette őket a prózairókkal szemben. Erre utalhat, hogy a mindennapi társalgásban Vergiliust és Ovidiust idézett.²⁹

Míg Mátyás olvasmányélményeiről sok adattal rendelkezünk, Beatrix könyvszeretetéről és olvasási szokásairól keveset tudunk. A saját udvartartásában felolvasó működött. Beatrix irodalmi mecénatúrája kevésbé volt látványos, mint a férjéé, és ez lehetett az egyik oka annak, hogy Mátyáshoz képest viszonylag kevesen ajánlottak irodalmi művet, ajándékoztak könyvet neki. Fennmaradt kötetei nem árulkodnak határozott, önálló irodalmi ízlésről, sem pedig könyvgyűjtő szenvedélyről. Könyvtára elkülönült Mátyás Corvinájától, s bár voltak nagyon szép és értékes kódexei, a saját könyvtárának gyarapításában - ellentétben a zenészek megnyerésére irányuló tevékenységével - , úgy látszik, ő maga különösebben nem buzgólkodott. Erre nem is volt szüksége, mivel a Corvina könyvtárt ő is a magáénak tekinthette. A Corvina könyveinek igénylője, beszerzője viszont maga Mátyás volt.³⁰ Ránk maradt könyveinek jó része még Beatrix lánykorában, Itáliában készült, s tulajdonosuk ajándékba kapta őket.³¹ A saját könyvtárának állománya becslés szerint egykor kb. 50–100 tétel lehetett.³² A fennmaradt köteteket legutóbb J. E. García ismertette.³³ Ezt a listát máris bővíteni lehet. Például Pármában őrzik A. Cornazzano *Del modo di regere e di regnare* című művének Beatrix számára készült másolatát, melynek eredetijét 1476 körül a szerző Beatrix nővére, Elenora számára írta.³⁴ Kiegészítendő a lista a *Confessionale di S. Antonino* című művel is, melyet nyomtatásban Diomede Carafának³⁵ és Beatrix királynénak szóló ajánlással a páрмаi származású Giovanni Marco Cinico, azaz Marco de Nichilo jelentetett meg.³⁶

A magyar kultúra és irodalom a királyné révén magyarországi egyházi javadalmat kapott Aragóniai rokonoknak (Giovanni d'Aragona/Aragóniai János, Ippolito d'Este) is sokat köszönhet. Velük – hasonlóképpen, mint Beatrix jövetelekor – olaszok valóságos hada érkezett Magyarországra. A külföldiek, különösen a humanisták szemében az egész ország fényét emelte Beatrix bátyja, Aragóniai János kardinális, esztergomi adminisztrátor, majd érsek.³⁷ 1479. április 19-én nevezte ki a pápa magyarországi követévé, azzal a megbízással, hogy Mátyást a török elleni háború elkezdésére buzdítsa. 1479 végén érkezett Budára, s kb. fél évet töltött Magyarországon. Mátyás ekkor nevezte ki esztergomi érsekké (1484-ben erősítette meg a pápa). 1483. szeptember–1484. június között ismét Magyarországon tartózkodott szentszéki követként és magyar egyházfőként.³⁸

Az ifjú bíboros a magyar reneszánsz kultúra fejlődésében fontos szerepet töltött be. Kitűnő humanista nevelést kapott, és nagy kódexgyűjteménnyel rendelkezett.³⁹ Könyvtárában megtalálható volt Alberti *De re aedificatoriája* és Filarete építészeti traktátusa, melyek a

²⁸ „Vatibus haec sacris semper amica fuit” (*Olaszországi XV. századbeli íróknak Mátyás királyt dicsőítő művei*, i. m., 344).

²⁹ Lásd 10. jegyzet.

³⁰ Vö. Naldus NALDIUS, *De laudibus Augustae Bibliothecae* = Mathias BELIUS, *Notitia Hungariae Novae Historico-Geographica*, t. 3, Viennae Austriae, Ghelen, 1730, 629.

³¹ CSAPODI Csaba, *Beatrix királyné könyvtára*, MKSz, 80(1964), 201–224.

³² *Uo.*, 221.

³³ Joan E. GARCÍA, *Aragóniai Beatrix könyvtára = Királylányok messzi földről*, i. m., 460–465.

³⁴ COLESANTI, 7. jegyzetben i. m., 415.

³⁵ F. PETRUCCI, *Carafa, Diomede* = DBI, 19, 524–530; Éva VÍGH, *Virtù di vita civile tra Napoli e Buda: Memoriali di Diomede Carafa*, Nuova Corvina, 20(2008), 30–37.

³⁶ M. DE NICHILLO, *Cinico, Giovanni, Giovan Marco (Giovan Marco da Parma)* = DBI, vol. 25, 635; PETRUCCI, i. m., 195–196.

³⁷ HAFNER, 7. jegyzetben i. m.; E. PASZTOR, *Aragona, Giovanni d'* = DBI, vol. 3, 697–698.

³⁸ PASZTOR, *Aragona, Giovanni d'*, i. m., 698.

³⁹ HAFNER, i. m., passim; Joan E. GARCÍA, *Aragóniai János esztergomi érsek könyvtára = Királylányok messzi földről*, i. m., 470–479.

Corvina könyvtárt is ékesítették.⁴⁰ Mátyás sógorától is kaphatott javaslatokat a könyvbeszerzéseikhez. Az 1480-as évek elején készültek először a budai könyvtár számára Firenzében urbinói stílusú all'antica díszítésű kódexek, amihez feltehetően a bíboros nyújtott mintát, mivel az évtized elején a nápolyi miniaturaművészetben az all'antica díszítési mód az ő kódexei révén honosodott meg.⁴¹ Pócs Dániel kimutatta, hogy a Corvina-könyvtár megteremtésében Mátyás tudatosan Federico da Montefeltre urbinói könyvtárának a példáját követte.⁴² Beatrix királyné három, az 1480-as évek elejére datált díszkódexe, a Francesco Rosselli festette Psalterium, és az Origenész-kötet alapján Pócs feltételezte, hogy a királynénak az 1480-as évek első felében a Corvina-könyvtár fejlesztésében igen fontos szerepe volt.⁴³ Bizonyosnak látszik, hogy Giovanni d'Aragona áll a díszkódexek mögött, melyek feltehetően Beatrixnak és Mátyásnak szóló ajándékként készültek.

Nem csoda, hogy az urbinói vált egyes itáliai könyvtárak és a Biblioteca Corviniana előképévé. Bessarion kardinális, Federico da Montefeltre barátja, keresztkomája lévén, halála (1472) előtt a fejedelem urbinói palotájában helyezte el könyvtárát, hogy Federico juttassa el majd azt Velencébe. A kardinális 1468-ban addig gyűjtött könyveit már elajándékozta Velencének, hogy azokból ott egy nyilvános könyvtárat létesítsenek. Federico 1474-ben átadta Velencének Bessarion könyvtárát.⁴⁴ Bessarion és Federico hívei mindkét mecénás részéről kölcsönös támogatásban részesültek, majd a bíboros halála után Urbino lett Közép- és Dél-Itália irányadó humanista székhelye.

Előkelő származása, személye, irodalmi műveltsége, kapcsolatai, és nem utolsósorban anyagi helyzete miatt Aragóniai Jánost a pápa kitüntetően kezelte, és egyházi személyek, valamint a humanisták keresték a kegyeit. Népszerűségét fokozta, hogy Magyarország legtekintélyesebb és leggazdagabb érseksége mellett feltűnően sok olasz egyházi javadalommal rendelkezett. A nápolyi humanisták mellett főképp a római irodalmárok körében volt népszerű, de Marsilio Ficino is kapcsolatba lépett vele. 1479 eleje tájt juttatta el hozzá három platónikus „declamatio”-ját (*tres declamationes Platonicae potius quam Tullianae*), melyben önismereti munkára és az erényes életre buzdította őt. Ugyanazon év febr. 28-án, nem egészen két hónappal Giovanni magyarországi legátussá való szentszéki kinevezése (1479. ápr. 19)⁴⁵ előtt írt neki egy művet, melyben Aragóniai Alfonso szerepel, amint a túlvilágról egy ún. oraculumot ad elő fiának, Ferdinandónak, jósolva a jövőről.⁴⁶ A firenzei-nápolyi politikai kapcsolatok éppen abban az időben éledtek fel. 1479-ben Nápoly és a Szentszék békét kötött Firenzével, s decemberben Lorenzo de' Medici személyesen vonult le Nápolyba, ahol a következő év februárjáig vendégeskedett. Aragóniai János Magyarországról visszatérőben a Szentszékhez, 1480. augusztusában Firenzébe érkezett,⁴⁷ s ott feltehetően Ficinóval is találkozott. Augusztus 20-án Ficino levelet írt neki a megszemélyesített Filozófia nevében. Talán nem véletlen, hogy a filozófus éppen Aragóniai János firenzei látogatása után állította össze Mátyás számára levelei két könyvét, törökellenes exhortációjával együtt

⁴⁰ Péter FARBAKY, *Chimenti Camicia, Mátyás firenzei asztalos-építész és szerepe a budai királyi építkezésekben = Hunyadi Mátyás, a király, 4. jegyzetben i. m., 313.*

⁴¹ PÓCS Dániel, *Urbino, Firenze, Buda – minták és párhuzamok a királyi könyvtár fejlődésében = Hunyadi Mátyás, a király, i. m., 152.*

⁴² *Uo.*, 152–157.

⁴³ *Uo.*, 152.

⁴⁴ Concetta BIANCA, *La formazione della biblioteca latina del Bessarione = Da Bisanzio a Roma. Studi sul cardinale Bessarione*, Roma, Roma nel Rinascimento, 1992, 47–49; UŐ, *L'accademia del Bessarione tra Roma e Urbino, uo.*, 123–138.

⁴⁵ HAFNER, *i. m.*, 14, 46.

⁴⁶ Marsilius FICINUS, *Opera ... omnia*, Basileae, per Henricum Petri, 1561, I, 812, 816–820.

⁴⁷ *Diario fiorentino. Dal 1450-1516* di Luca LANDUCCI, annot. da Jodoco DEL BADIA, Firenze, Sansoni, 1883, 33–34, 36.

(*Exhortatio ad bellum contra Barbaros*), mely 1480. október 1-jén keletkezett.⁴⁸ Nem sokkal Otranto ostroma előtt, ahová Mátyás is küldött hadakat apósa megsegítésére a török ellen.⁴⁹

Giovanni d’Aragona nagyszámú kíséretében Raffele Maffei da Volterra⁵⁰ és Felice Feliciano személyében két neves humanista érkezett ide. Feliciano római feliratokat gyűjtött és jegyzett le, és minden bizonnyal nagy hatást gyakorolt a magyarok feliratgyűjtésére. Ifjúkora óta kódexeket másolt, illuminált, és könyvkötéssel, -kiadással, nyomdászattal is foglalkozott.⁵¹ Az újabb kutatások szerint a Beatrixnak ajánlott Psalteriumot ő kötötte be.⁵² Maffei érdekes beszámolót írt magyarországi benyomásairól Niccolò Liscinek, később pedig a magyarok történetének megírásában hasznosította élményeit. Magyar története *Commentarii* című művében olvasható, mely nyomtatásban először 1506-ban Rómában jelent meg. Szerzője Thuróczy krónikájának kiadását és Enea Silvio Piccolomini nyomtatásban megjelent műveit használta fel hozzá forrásul, de a magyar orális hagyományból is merített.⁵³ A könyvnek fontos szerepe volt a Magyarország története iránt érdeklődő külföldiek korai tájékoztatásában, ugyanis Ranzano és Bonfini magyar történeti műve csak a XVI. század közepén jelent meg nyomtatásban. Ismeretes, hogy Balassi Bálint tanulókorában az 1530. évi kiadásának az egyik példányát forgatta, és a nevét is belejegyezte.⁵⁴

A zenei élet hatékony támogatása mellett Beatrix a magyar történelem korszerű feldolgozásának támogatásában játszott kiemelkedő szerepet. A királyné apja, Ferdinando elsősorban Nápoly és Beatrix hatalmi érdekeit tartotta szem előtt, és minden eszközt felhasznált politikai céljainak érvényesítésére. Ebben az is közrejátszhatott, hogy maga is használta – egy Hunyadi és I. Alfonso közti egyezség alapján – a magyar királyi címet.⁵⁵ Köztudott, hogy 1488-ban követeként érkezett Budára Pietro Ranzano,⁵⁶ akinek a magyar történelem első humanista interpretációját, az *Epithoma rerum Ungararum*ot köszönhetjük. A kitűnő szónok és író, Giovanni d’Aragona hajdani nevelője 1468 óta állt a nápolyi király szolgálatában, és régi jó ismerőse kellett hogy legyen Beatrixnek. Magyarországi követségének célja a királyné trónutódlásának támogatása volt Corvin Jánossal szemben. Érkezésekor már ország-világ tudta, de felesége előtt Mátyás még mindig titkolta, hogy fia örökösödését készíti elő. Ranzano megbízója nevében a kiszivárgott tényekkel szembesítette a

⁴⁸ FICINUS, *i. m.*, 721–722; Valery REES, *Ficino’s Advice to Princes = Marsilio Ficino: His Theology, His Philosophy, His Legacy*, ed. Michael J. B. ALLEN, Valery REES, Martin DAVIES, Leiden–Boston–Köln, Brill, 2002 (Brill Studies in Intellectual History), 108) 349–350.

⁴⁹ *Otranto, 1480. Atti del Convegno internazionale di studio promosso in occasione della caduta di Otranto ad opera dei Turchi*, vol. 1–2, a cura di Cosimo Damiano FONSECA, Galatina, Congedo, 1987.

⁵⁰ S. BENEDETTI, *Maffei, Raffaele = DBI*, vol. 67, 252–256; Florio BANFI, *Raffaello Maffei in Ungheria*, *L’Europa orientale*, 17(1937), 462–488; John F. D’AMICO, *Renaissance Humanisme and Churchmen on the Eve of the Reformation*, Baltimore–London, The John Hopkins University Press (John Hopkins University studies in historical and political science, 101st ser., 1), 1983, passim; KŐSZEGHY Péter, *Balassi Bálint. Magyar Alkibiadész*, Bp., Balassi Kiadó, 2008, 98–103.

⁵¹ F. PIGNATTI, *Feliciano, Felice (Antiquarius) = DBI*, vol. 46, 83–90; Ágnes RITOÓKNÉ SZALAY, *A római feliratok gyűjtői Pannóniában = „Nympha super ripam Danubii”. Tanulmányok a XV–XVI. századi magyarországi művelődés köréből*, Bp., Balassi Kiadó, 2002, 80–86; UŐ, *Nympha super ripam Danubii = Uo.*, 90–97; HAFFNER, *i. m.*, 14.

⁵² ZSUPÁN Edina, *A Beatrix-Psalterium genesiséhez*, *Művészettörténeti Értesítő*, 2010, 248–252.

⁵³ BANFI, *i. m.*, 479–488.

⁵⁴ KŐSZEGHY, *i. m.*, 98–99.

⁵⁵ HARASZTI Emil, *Zene és ünnep Mátyás és Beatrix idejében = Mátyás király. Emlékkönyv születésének ötszázéves fordulójára*, szerk. LUKINICH Imre, Bp., Franklin Társ. [1940], II, 313.

⁵⁶ A. BARILARO, *Pietro Ranzano vescovo di Lucera umanista domenicano di Palermo*, *Memorie domenicane*, 8–9 (1977–1978), 1–197; B. FIGLIUOLO, *L’umanista e teologo palermitano Pietro Ranzano (1426/27–1492/93) = UŐ, La cultura a Napoli nel secondo Quattrocento*, Udine, Forum, 1997, 89–276; Giancarlo PETRELLA, *Per la fortuna di Pietro Ranzano, storico d’Ungheria: Excerpta dagli Annales omnium temporum nella Descrittione d’Italia di Leandro Alberti*, *Italia medioevale e umanistica*, 44(2003), a cura di Rino AVESANI, Mirella FERRARI et alii, Roma–Padova, Antenore, 2003, 161–187.

királyt, és szigorúan figyelmeztette őt, hogy tartsa tiszteletben Beatrixt. Elmondta Mátyásnak, hogy a trónutódlási előkészületeket igazságtalannak és sérelmesnek tartja a királynéra nézve, aki még nem olyan öreg, hogy ne lehetnének utódlásra alkalmas gyerekei (Beatrix akkor harmincegy éves volt, és 1485-ben, Bécs elfoglalásakor, amikor Mátyás Corvinnal kapcsolatos terveinek az első jelei megmutatkoztak, mindössze a huszonhetedik évében járt). Ranzano közölte a királlyal, hogy az lenne helyénvaló, ha halála után Beatrix lépne a helyére. A királynak ez a követség nem tetszett, de fejedelmi módon bánt magával a követtel.⁵⁷

Ranzano 1489 elején kezdett hozzá művéhez, s 1490. február–március tájt ért a végére.⁵⁸ Műve Mátyásnak szóló ajánlásában elmondja, hogy az előző évben, mikor Bécsben időzött, Beatrix odaadott neki olvasásra egy kódexet, mely Attilától kezdve sorrendben a magyar uralkodókat tárgyalta. Ennek a szerzője a latin retorikában nem volt eléggé járatos, a könyv stílusa nem volt illendően csiszolt, ezért Ranzano a királyné biztatására humanista köntösbe öltöztette a szöveget. Egyes helyeken kiegészítette a hiányokat, máshol elhagyta, amit fölöslegesnek érzett. Nem új történetet írt, hanem kivonatát (epitome) a magyar történelemnek. Kapóra is jött neki a lehetőség a könyv megírására, mivel az ő *Annales omnium temporum* című művéből, melynek már hatvan kötete elkészült, éppen egy, a magyarokról szóló fejezet hiányzott. Most ezt is megírta, így hatvanegyedik kötetként hozzáadhatja a művéhez, amelyen már harminc éve dolgozik, de még nem adta ki a kezéből.⁵⁹ A kódex, amelyet Ranzano Beatrixtól kapott, nem maradt fenn.⁶⁰ Mindenesetre belőle született az első humanista magyar történet, mely Ranzano elbeszélése szerint a királynénak köszönhette létrejöttét.

Angelo Callimaco Báthoryról szóló élményeit és hosszú elégiáját közzétéve Ranzano az *Epithomában* feltűnően nagy terjedelemben dicséri a váci püspököt. *De oratione dominica* című könyvecskéjében, ahol az egyik szóvivő Ranzano, Callimaco elmondja magáról, hogy igen kedvező feltételek mellett Bécsben tanított Aurelio Brandolini Lippóval együtt, és Mátyás haláláig Magyarországon és Ausztriában tartózkodott. Mátyást dicsőítő költeményt is írt, de ezt nem ismerjük.⁶¹ Vácott Báthory vendéglátását élvezte, és a róla írt költeményéért aranyat kapott ajándékba tőle (aureo munere donatus est).⁶² Mátyás halála után Callimaco hazatért Itáliába, és püspöki székhelyén, Lucerában felkereste Ranzanót, aki igen szívesen és bőkezűen fogadta őt.⁶³ Ekkor kerülhetett be az *Epithomába* a a váci püspökről szóló dicséret. Akár Báthorytól származó ismereteket is tartalmazhat a mű. Báthory maga is foglalkozott történelemmel, sírfelirata szerint megverselt „minden” történelmi eseményt.⁶⁴ Ranzano megjegyezte, hogy miután kezébe került a Beatrixtól kapott „opusculum”, a magyar történelmet és földrajzi helyeket jól ismerő tudósokkal értekezett műve elkezdése előtt. Korábban ugyanis Itáliában nem találkozott ilyenekkel.⁶⁵ Ezek tehát magyarok lehettek, de Ranzano nem nevezte meg őket.

⁵⁷ Vö. *Acta vitam Beatricis reginae Hungariae illustrantia. Aragoniai Beatrix magyar királyné életére vonatkozó okiratok*, közli BERZEVICZY Albert, Bp., MTA, 1914 (Monumenta Hungariae Historica. Diplomataria, 39), 125.

⁵⁸ KULCSÁR Péter, *Ransanus Epitomájának kéziratai*, MKSz, 85(1969), 114.

⁵⁹ Petrus RANSANUS, *Epithoma rerum Hungararum*, curam gerebat Petrus KULCSÁR, Bp., Akadémiai Kiadó, 1977 (BSMRae, s. n., 2), 27–28.

⁶⁰ KULCSÁR Péter, *Ransanus Epitomájának kéziratai*, i. m., 109.

⁶¹ G. SCHIZZEROTTO, *Callimaco, Angelo = DBI*, vol. 16, 754–755; HUSZTI József, *Angelus Callimachus Siculus költeménye Báthory Miklóshoz*, MKSz, 36(1929), 9–14.

⁶² RANSANUS, i. m., 81.

⁶³ SCHIZZEROTTO, i. m., 756.

⁶⁴ *Hystorias omnes celebravit carmine vates*, idézi RITOÓKNÉ SZALAY Ágnes, *Báthory Miklós sírverse = Báthory Miklós váci püspök (1474–1506) emlékezete. Tanulmányok „A váci püspökség Báthory emlékére 2006” alkalmából rendezett konferencia anyagából*, szerk. Alice HORVÁTH, Vác, Váci Egyházmegyei Gyűjtemény, 2007, 161.

⁶⁵ RANSANUS, i. m., 28.

Giovanni d’Aragona halála (1485. október 17) után, Hippolit érsek idején is több nápolyi és római humanista indult Buda felé, vagy küldött irodalmi művet a királyi párnak. Közülük többen Nápolyban és Rómában is otthonosan mozogtak, és több szállal kapcsolódtak egymáshoz. Némelyikük korábban Bessarion római humanista körében forgolódott (Angelo Callimaco,⁶⁶ Antonio Bonfini,⁶⁷ Galeotto Marzio,⁶⁸ Aurelio Brandolini Lippo⁶⁹), mások Pomponio Leto Academia Romana-jának a tagjai voltak (Maffei, Filippo Buonaccorsi,⁷⁰ Bonfini és Cinzio Benincasa⁷¹). Raffaello Maffeiit „familiarisa”, Buonaccorsi vezette be Leto akadémiajába.⁷² Alessandro Cortesi, aki – mint Buonaccorsi - San Gimignano-ban született, gyermekkorától Angelo Poliziano barátja volt, s ifjan Rómába költözve bekerült Leto körébe.⁷³ Aurelio Brandolini Lippo ugyan Firenzében született, de 12 éves korától Mátyás udvarába érkezéséig Nápolyban, majd Rómában élt,⁷⁴ s onnan érkezett Mátyás udvarába. Egyébként a firenzei Bandini sem volt ebben a társaságban idegen. Diplomáciai feladatokat végezve élete jó részét maga is Rómában és Nápolyban töltötte, s magyarországi megbízatása előtt, 1476 végén–1477 elején is Nápolyban tartózkodott követként.⁷⁵

Antonio Bonfini Magyarországra jövetelében is nagy vonzerőt jelentett Beatrix személye. *Symposion*ja előszavában elmondja, hogy Beatrix híre ihlette meg őt,⁷⁶ és elsősorban Prospero Caffarelli ascoli püspök, Budán járt szentszéki követ, továbbá más, Rómában élő barátai biztatására fogott műve megírásába.⁷⁷ Nincs arra adatunk, hogy Bonfini 1486 előtt firenzei kapcsolatokkal rendelkezett volna. A magyar szakirodalomban elterjedt, hogy Firenzéből, 1486-ban könyveket hozott. A datálatlan forrás, amelyen ez az állítás alapul, egy Antonius B. személyről szól, s bár semmi bizonyíték nincs rá, feltételezték, hogy Bonfinival azonos.⁷⁸ Lehetett volna a könyvek szállítója például Antonio Brancia nápolyi követ is, akit 1486-ban küldött Ferrante király Mátyáshoz és Beatrixhoz. Megbízólevele 1486. július 4-én kelt, és tudjuk, hogy 1487. augusztus 7-én a magyar udvarban tartózkodott.⁷⁹ De az ő esetében sincs okunk feltételezni, hogy ő hozta volna ide a könyveket. Bonfini firenzei kapcsolatairól egyelőre nem tudunk. Ludovico Lazzarelli *Fasti* című költeménye viszont arról tanúskodik, hogy – az említett Francesco Cinzio Benincasával együtt – történetírónk korábban Pomponio Leto római akadémiajához tartozott.⁸⁰

⁶⁶ SCHIZZEROTTO, *i. m.*, 757.

⁶⁷ Vö. Amadio GIULIO, *Un discorso inedito di Antonio Bonfini tenuto alla presenza di Federico Montefeltro*, Montalto Marche, Stab. tipogr. Sisto V, 1942; Heinz HOFMANN, *Literary Culture at the Court of Urbino during the Reign of Federico da Montefeltro*, *Humanistica Lovaniensia*, 67(2008), 29–31; FEUER-TÓTH, 16. jegyzetben *i. m.*, 50–52.

⁶⁸ G. MIGGIANO, *Marzio, Galeotto* = *DBI*, vol. 71, 479.

⁶⁹ A. ROTONDO, *Brandolini, Aurelio Lippo* = *DBI*, vol. 14, 26.

⁷⁰ D. CACCAMO, *Buonaccorsi, Filippo*, = *DBI*, vol. 15, 78–83; Gioacchino PAPARELLI, *Callimaco Esperiente (Filippo Buonaccorsi)*, 2. ed. Roma, Nuova Novità, 1977.

⁷¹ Lásd 80. jegyzet.

⁷² BANFI, 50. jegyzetben *i. m.*, 464.

⁷³ G. BALLISTRERI, *Cortesi, Alessandro* = *DBI*, vol. 23, 751.

⁷⁴ Lásd 68. jegyzet.

⁷⁵ VASOLI, 16. jegyzetben *i. m.*, 709.

⁷⁶ Vö. BONFINIS, *Symposion*, 24. jegyzetben *i. m.*, 1.2.

⁷⁷ KULCSÁR Péter, *Bonfini-kéziratok*, *MKSz*, 111(1995), 234 – 236; PAJORIN Klára, *Hunyadi Mátyás és Bonfini barátja, Prospero Caffarelli*, *Publicationes Universitatis Miskolcensis, Sectio Philosophica*, 14/2 (2009), 253–261.

⁷⁸ *Analecta nova ad historiam renascentium in Hungaria litterarum spectantia*, ed. ex scriptis ab Eugenio ABEL relictis ... Stephanus HEGEDŰS, Budapestini, Academia Scientiae Hungaricae, Hornyánszky, 1903, 478–479; PÓCS, 41. jegyzetben *i. m.*, 163.

⁷⁹ *Acta vitam Beatricis reginae Hungariae illustrantia*, 57. jegyzetben *i. m.*, 89–100, 106–107.

⁸⁰ Angela FRITSEN, *Ludovico Lazzarelli's Fasti christianae religionis: recipient and context of an Ovidian poem*, in *Myrica: essays on neo-Latin literature in memory of Jozef IJsewijn*, ed. Dirk SACRÉ, Gilbert TOURNOY, Leuven, Leuven University Press, 2000 (= *Supplementa Humanistica Lovanensia* 16), 121–123.

Úgy tűnik, az itáliai humanisták nagy része valóban Beatrixnak és rokonainak köszönhető magyarországi meghívását. A királyné fontos szolgálatot tett a magyar kultúrának azzal, hogy kezdeményezésére az első humanista magyar történelem, Ranzano műve létrejött. Az olasz–magyar kapcsolatok alakításában családtagjaival együtt meghatározóan fontos szerepet töltött be, és inspiráló hatást gyakorolt a Mátyással kapcsolatos humanista irodalomra és a magyar művelődésre. Leszögezhető, hogy Mátyás udvarának reneszánsz kultúrája az általunk ismert nagyszerűségében sohasem alakult volna ki nélküle.